

A „több királyság” feletti uralom

1603-ban I. Erzsébet (1558-1603) halálával kihalt a Tudor-dinasztia, és az angol korona a skót Stuart-házból származó (VI.) I. Jakab (1603-1625) fejére került. Az új uralkodó szándéka volt, hogy a személyében megtestesülő perszónalunión túl szorosabbra fűzze a két országa közötti kapcsolatot, ezért felvette a Nagy-Britannia királya címet, valamint bevezette a közös (brit) zászlót is. Fontos jellegzetessége a Stuart királyok uralmának, hogy hatalmuk egy „több királyság” feletti uralom volt, melynek tagjai eltérő hagyományokat és vallást követtek. A Stuartok „mozaikszerű-dinasztikus államának” történetét nem lehetne megérteni, ha kizárólag angol szempontból vizsgálánánk, ezért figyelembe kell vennünk a többségében katolikus Írország és a presbiteriánus nemzeti egyházát megalakító Skócia helyzetét is. (A mozaikszerű-dinasztikus állam olyan politikai egység, amely több tartományt vagy akár több országot foglalt magába egyetlen uralkodó hatalma alatt, de az egyes alkotórészek az egymáshoz való csatlakozás után is megmaradtak világosan felismerhető, egymástól különböző egységeknek. Mivel az ilyen jellegű állam területi gyarapodását és külpolitikáját alapvetően a dinasztikus érdekek határozták meg, az angol monarchia esetében is indokolt inkább Stuart-államról beszélni. A kérdésre részletesen lásd Sashalmi Endre: A nyugat-európai államfejlődés vázlata c. könyv vonatkozó fejezetét. (h.n., Pannonica Kiadó, 2006.)

Bár Jakab, a „filozófus király” teoretikusként és skót uralkodóként még a királyok isteni jogalapján nyugvó abszolút monarchia ideológiáját vallotta a Szabad monarchiák igaz törvénye (1598) című művében, a gyakorlatban angol uralkodóként is tiszteletben tartotta az egyes országok hagyományait, és gyakorlati lépéseiben nem ragaszkodott mereven az általa korábban kifejtett politikaelmélethez. Az említett írása szerint csakis a király törvényhozó hatalmát és a törvény felett álló státuszát valló király, Anglia uralkodójaként a parlament és a király által együttesen megtestesített szuverenitásról beszélt. Kezeleni tudta a többes királyságból adódó problémákat, konkrét lépéseit pedig az adott helyzet által követelt célszerűség befolyásolta, és nem törekedett a parlament nélküli kormányzásra. 1605-ben a királyi család ellen irányuló, a katolikus Guy Fawkes vezette ún. puskapor összeesküvés kudarcra után nem fenyegette komoly veszély Jakab hatalmát. Főminisztere, Buckingham herceg gyors felemelkedése, hatalmának mértéke, az uralkodóval való gyengéd kapcsolata, valamint az udvar laza erkölcsi élete miatt Jakab ellenzéke ugyan napról napra szélesedett, ám sohasem alakult ki iránta oly mértékű ellenszenv, mint fiával szemben.

I. Károly uralmának első szakasza (1625-1640)

Jakab halála után fia, I. Károly (1625-1649) került trónra, aki sem apja politikai tehetségét, sem a filozofálás iránti vonzalmát nem örökölte. Ha volt valamiféle politikai cezúra I. Erzsébet uralma és az 1640-es évek története között, akkor az nem a dinasztiváltásban, hanem Károly trónra lépésében keresendő. Bizonyíték erre az is, hogy Lord Clarendon az 1640-1660 közötti események első leírója a politikai felfordulás okainak felfejtésekor nem nyúlt vissza Jakab uralkodásához, csupán Károlytól tekintette át az eseményeket A nagy lázadás története című munkájában. A politikai stabilitás elsősorban az uralkodó személyiségétől és attól függött, hogy miként működik a politika informális csatornája, az udvar. Apjával ellentétben, Károly került a beszédek (valószínűleg dadogása miatt), s kijelentette a parlamentben: „Tettekben szándékozom kifejezni azt, amiről beszélnem kellene.” Magatartása félelmet keltett, mivel a parlament fontos funkciója volt a törvényhozás és az adóztatás mellett, hogy tájékoztassa az alattvalókat az őket érintő döntések háttéréről és ettől az intézménytől várták sérelmeik orvoslását is. Károly nem tudta kezelni a konfliktusokat, képtelen volt a kompromisszumokra, nem tűrte a kritikát, s csökönnyösen ragaszkodott saját álláspontjához.

Már 1627-re széleskörű elégedetlenség bontakozott ki uralmával szemben, melynek oka a franciák és a spanyolok ellen viselt háborúk kudarcában keresendő, s az alattvalók Buckinghamet okolták ez utóbbiért. A háborúhoz szükséges pénz egy részét kényszerkölcsön kivetésével próbálta előteremteni Károly, majd bevezette a beszállásolást és rendkívüli állapotot hirdetett. Az alattvalókat felháborították az intézkedések, és úgy vélték, Károly túlterjeszkedik a felségjog (Ezek olyan jogok, melyek kizárólag a királyt illetik és azokat önállóan, mások beleegyezésétől függetlenül gyakorolja. pl. külpolitikai ügyek) által számára biztosított hatáskörön. Esetenként nyíltan megsértette az ország szokásjogát, ez történt akkor is, amikor a kényszerkölcsön fizetését megtagadó öt lovag perében (1627) a King's Bench bíróságának ítéletét meghamisította, s az eseti indoklást általános érvényre emelve kimondta, hogy a királynak általános joga van bírói ítélet nélkül bárkit bebörtönöztetni. Ezzel a Magna Charta 39. cikkelyén esett csorba, amelynek orvoslása és az alattvalók jogainak körülbástyázása céljából a parlament megfogalmazta és az uralkodóval elfogadtatta a Jog kérvényét (Petition of Right, 1628). E dokumentumban az uralkodó értésére adták, hogy az alattvalók joga és személyes szabadsága szent és sérthetetlen, a „kérvény” elnevezéssel pedig azt kívánták érzékeltetni, hogy nem új jogok biztosítását várják a királytól, hanem ősi szabadságuk friss megerősítését. A Jog kérvénye kimondta, hogy parlamenti jóváhagyás nélkül nem lehet sem adót kivetni, sem szabad embert törvényes eljárás nélkül bebörtönözni, valamint katonaságot beszállásolni.

Károly népszerűtlenségét növelte, hogy vallási kérdésekben olyan változtatásokat eszközölt önhatalmúlag, amelyeket a hívek a katolicizmushoz való közeledés egyértelmű jeleként értelmeztek. A tévesen „arminianizmus” néven emlegetett irányzat, melyet Károly támogatott, tagadta a kálvini predestináció tanát, és az ember választási szabadságát hangsúlyozta, tehát az üdvözülést magától a személytől tette függővé. A fenti elvekről már azelőtt vitatkoztak Angliában, hogy Jacobus Arminius (1560-1609) leideni teológus kifejtette volna véleményét, s a fenti teológiai tétel megegyezett a katolikus állásponttal is. Az „angol arminianisták” – irányzatát William Laud püspök neve után indokoltabb inkább laudianizmusnak nevezni, – nagy hangsúlyt fektettek a külsőségekre, mely a papság ruházatában és a templom belső elrendezésében nyilvánult meg: a pap funkcióját kiemelték és az úrvacsoraasztalt elkerítve emelvényre állították, háttérbe szorítva a bibliaértelmezés és a szónoklat szerepét. A laudianizmust az angolok azonosnak tekintették a katolicizmussal (pedig nem azonos a kettő!), a megemelt úrvacsoraasztal az oltárra emlékeztette őket, és a „Mise bevezetésétől” félték. Károlynak e vallási irányzattal való szimpátiája feltűnést keltett, s a parlament 1629 tavaszán törvényt akart hozni az újítások ellen, ő azonban a további törvények szentesítését elkerülendő feloszlatta a parlamentet, melyet 1640-ig nem hívott össze (1629-1640 – a személyes uralom éve).

A parlament nélküli kormányzás önmagában nem jelentett abszolutista hatalomgyakorlást, mivel a parlament összehívása és berekesztése a mindenkor király kizárólagos joga volt, és ha nem akart közvetlen adót kivetni vagy új törvényt hozni, akkor nem is volt szüksége a gyűlésre. Az abszolutizmus megvalósítását a megfelelő létszámú hivatalnok, és az esetleges ellenállás letöréséhez szükséges katonai erő hiánya is akadályozta volna, s nemléte az is bizonyíték, hogy a királyi politika ad hoc döntésekben merült ki, melyeket az aktuálisan felmerülő problémák hívtak életre. Károly tehát népszerűtlen lépéseivel (monopóliumok árusítása, feudális adónemek újjáélesztése, vallási újítások, a prerogátiva túllépése, a parlament mellőzése, stb.) az 1630-as évek végére szinte az egész ország közvéleményét maga ellen hangolta.

I. Károly uralmának második szakasza (1640-1642)

A személyes uralom éveinek a skótok lázadása vetett véget, melyet a hatalmas mértékű adók kivetése, és az anglikán imakönyv (Prayer Book) – Laud tanácsára történő – skóciai bevezetésének kísérlete (1637) váltott ki. A skótok Nemzeti Szövetségbe (National Covenant) tömörülve szembeszálltak minden egyházi újítással, s bár Károly elállt az imakönyv bevezetésétől, a skótok most már nem elégedtek meg a vallási status quo visszaállításával, hanem a Jakab által bevezetett püspöki rendszer felszámolását követelték. Az 1638-ban Glasgow-ban összeült gyűlés eltörölte a püspöki intézményt, Károly azonban nem fogadta ezt el, így mindkét fél hajthatatlansága folytán elkerülhetlenné vált a fegyveres összecsapás. Károly hadat indított a skótok ellen, hogy fegyverrel kényszerítse rájuk akaratát, de a „püspökök első háborújában” (1639), amikor az angolok találkoztak a skótokkal, előbbieket, szinte egyetlen puska lövés nélkül elmenekültek. Mivel az uralkodónak a harcokhoz pénzre volt szüksége, 1640 tavaszán összehívta a parlamentet, a rázúduló petíciólavina miatt azonban három hét múlva fel is oszlatta a gyűlést (rövid parlament). A skótok 1640 augusztusában betörték Észak-Angliába, legyőzték a királyi seregeket és elfoglalták Newcastle-t. Így a „püspökök második háborúját” (1640) is a skótok nyerték, kivonulásukat pedig a riponi egyezményben ahhoz a feltételhez kötötték, hogy a király a parlament jóváhagyásával kössön velük egyezményt, addig pedig napi 850 fontot fizessenek nekik kompenzációként. A katonai vereségek, a pénzügyi csőd és a skótok fenyegető jelenléte miatt tehát Károlynak még ebben az évben újra össze kellett hívnia a parlamentet, mely megszakításokkal 1653-ig ülésezett (hosszú parlament).

1641 őszére, amikor a parlament ratifikálta a riponi egyezményt, Károly rendszere összeomlott. A hároméves törvény kimondta, hogy a királynak háromévente legalább 50 napig ülésező parlamentet kell összehívnia, s csakis a parlament dönthet önmaga feloszlatajáról. Eltörölték azokat az intézményeket, melyeken Károly korábbi uralma alapult, az uralkodó tanácsként is működő bíróságot, a Csillagkamara Bíróságát (Court of Star Chamber), a cenzori jogokat gyakorló egyházi bíróságot (Court of High Commission) és az uralkodó katonai jellegű Északi Tanácsát, majd fő tanácsadóit is eltávolították

mellőle: Laud érseket félreállították (1641-től börtönben volt, 1645-ben kivégezték), Thomas Wentworth-t, Írország kormányzóját kivégezték.

A katolikus Írország felkelését az íreknek az angolok által történő egyre nagyobb területről való kiszorítása, valamint az váltotta ki, hogy Írország helytartója a katonai megszállás költségeinek fedezésére a protestáns angolokat arra kötelezte, hogy fizessenek tizedet az ír katolikus egyháznak. A parlament alsóházában John Pym, az ellenzék vezetője radikális lépéseket követelt: az írek ellen küldendő hadsereget parlamenti ellenőrzés alá kívánta vonni, és vétőjogot követelt a király minisztereinek kinevezése és elbocsátása kérdésében. Ez utóbbi kérdésről való szavazáskor az alsóház két táborra szakadt, jelezve, hogy a királyi felségjog parlamenti hatáskörbe utalása nem élvez egyöntetű támogatást. A parlamenti puritánok (a latin purus, tiszta jelentésű szóból ered) célja az anglikán egyháznak a katolikus külsőségektől való megtisztítása volt. Mérsékeltabb, a többség által követett irányzata, a presbiteriánusoké a püspöki rendszer eltörlését, presbitériumok felállítását és az imakönyv revízióját követelte. Az independensek radikálisabb változást akartak: az egyes gyülekezetek autonómiáját, az imakönyv eltörlését kívánták, magát az államegyházat utasították el. A kiélezett politikai helyzetben végül a király 1642 januárjában katonaság kíséretében bevonult a parlamentbe, hogy letartóztassa az ellenzék vezéreit. „A madarak kirepültek” – konstataulta Károly, hogy az ellenzéki vezetők elővigyázatosságból már elmenekültek a gyűlésteremből. Mivel Károly törekvése kudarcba fulladt, ez év nyarán elhagyta Londont, sereget gyűjtött, s megkezdődött a „polgárháború”.

1642-1649, a „polgárháború” időszaka

A kibontakozó polgárháborúban a király oldalán Anglia északi és nyugati grófságai (mivel a király itt tartózkodott), valamint a gazdagabb földbirtokosok többsége harcolt, akiket „gavalléroknak” (a spanyol caballero, lovag jelentésű szóból ered) neveztek. A parlament mellett a déli és keleti grófságok, London, az alsóbb és középső rétegek valamint a puritánok harcoltak, akiket rövidre nyírt hajuk miatt „kerekfejűeknek” gúnyoltak. Harcoltak papok, városi lakosok, tehetős parasztgazdák és gentryk, fele-fele arányban a király és a parlament oldalán, nem ritkán pártot váltva, esetenként családtagok váltak egymás ellenfeleivé, vidéken azonban inkább a pacifizmus és a semlegesség volt az emberek jellemző reakciója. A „polgári” jelző e forradalom neve mellett legfeljebb idézőjelben szerepeltethető, mivel e társadalmi földcsuszamlásnak a polgárság legjobb esetben is csak egyik mellékszereplője volt.

Az első „polgárháború” (1642-46) során 6-700 kisebb-nagyobb ütközet zajlott, és becslések szerint 80 ezer áldozatot követelt. A parlament seregei azért győztek, mert nagyobb erőforrásokkal rendelkeztek, jobban fizették a katonákat, a skótok is támogatták őket (1643-tól), csak akkor vállaltak döntő csatát, amikor számbeli fölényben voltak és Oliver Cromwell személyében tehetséges vezetőre leltek. Károly Marston Moornál (1644), Nasebynél és Langportnál (1645) háborút veszített Cromwell vasbordájú elit lovasságával (katonaszentek) szemben, akik a csatában zsoldárokat zengve vagdalkoztak. A király serege szétfoszlott (1646), majd Károly a skótokhoz menekült, így véget ért a háború első szakasza. A skótok foglyukat 400 ezer font fejében átadták a parlamentnek, majd a hadsereg vette őrizetbe az uralkodót (1647). A további eseményeket a hadsereg és a király viselkedése mozgatta. A hadseregben lázadás tört ki az újonnan kialakuló radikális csoport, a levellerek (egyenlősítők, akik köztársasági államformát, a férfiaknak általános választójogot, és szólásszabadságot követeltek) vezetésével, amelyet Cromwell leverte. Mivel a háborúban a parlamenti erők kerültek fölénybe, a király számára egyetlen esély maradt, a szökés: Wight szigetére menekült, majd a skótokkal szövetkezett. A második „polgárháború”-ban (1648) Prestonnál Cromwell legyőzte a király skót szövetségeseit. Cromwell a katonasággal eltávolította a parlament mérsékelt tagjait (1648, „csonka parlament”), majd az alsóház bíróságot állított fel a király perbe fogására. A katolikus uralkodóktól segítségét kérő és váró, saját népe ellen háborúzó király ellen 1648 decemberére elkészült a vádirat, mely a felségsértés tényállásából indult ki, de „felség”-en immár nem az uralkodót, hanem az angol népet értették. A bíróság zsarnoksággal, árulással, gyilkossággal vádolta Károlyt, ő azonban nem ismerte el a bíróság illetékességét sem, ezért nem volt hajlandó válaszolni a vádakra. A királyt e bíróság halálra ítélte, s Károlyt 1649. január 30-án lefejezték.

Az 1646-1649 között történeteket valóban forradalomnak lehet nevezni, abban az értelemben, hogy gyökeres szakítás történt az addig fennálló vallási és politikai viszonyokkal, szélesebb idősíkra vetítve azonban talán helyesebb az 1642-1660 között zajló eseményeket a Brit-szigetek vallásháborújaként értékelni.

A köztársaság időszaka (1649-1660)

A parlament eltörölte a monarchiát, a Lordok Házát, a Magántanácsot (Privy Council), a királyi hatáskör védelmét ellátó felségjogi bíróságokat (prerogative courts), és Anglia államformája köztársaság (Commonwealth) lett. (1. sz. forrás) A legfőbb hatalmat a „csonka parlament” gyakorolta, de egy negyvenegy tagú Államtanácsot (Council of State) is szerveztek, amely bizottsági formában intézte a napi ügyeket. A hatalmat Oliver Cromwell vette át az Államtanács elnökeként (1649-53).

Cromwell megvalósította Nagy-Britannia teljes egységét: 1650-re legyőzte az 1641 óta lázadás állapotában lévő Írországot, majd 1651-re az I. Károly fiát (II. Károlyt) királlyá koronázó Skóciát. 1651-ben a parlament Hajózási törvényt (Navigation Act) fogadott el, amely szerint az országba csak brit hajón, vagy annak az országnak a hajóján szállítható áru, amelyből a termék származott. A holland közvetítő kereskedelem ellen irányuló törvény kirobbantotta az első angol-holland háborút (1652-54), ami az angolok győzelmével végződött. 1653-ban Cromwell feloszlatta a „csonka parlamentet”, majd az év végén a „szentek parlamentjét” is, és felvette a Lord Protector (fővédnök) címet. A protektorátus rendszere Cromwell haláláig működött (1653-58), a védnöki szerep a megoldás átmeneti jellegét sugallta. A parlament és a fővédnök közötti, a hadsereg leszereléséről és a katonai alkotmány érvényességéről szóló viták sűrűlődsokhoz, az ellenzék körében véghezvitt tisztogatásokhoz, majd a parlament feloszlatásához vezetett. 1655-ben kisebb királypárti felkelésre került sor, ezután Cromwell katonai kormányzatot vezetett be: tizenegy körzetre osztották fel Angliát és Walest. Oliver Cromwell halála után (1658) fia, Richard örökölte a fővédnöki címet, azonban ő már nem tudta úgy hatalma alá vonni a hadsereget és a parlamenteket, mint apja. Az anarchia veszélye miatt egyre többen belátták, hogy a stabilitást a Stuartok visszahívásával lehet megteremteni.

A restauráció időszaka (1660-1685)

A polgárháború okozta szenvedés, a köztársaság és a protektorátus sikertelensége, az alkotmányos kísérletek kudarcra és a stabilitás hiánya az 1650-es évek végére meggyőzte az angolok többségét arról, hogy a monarchiának nincs alternatívája. 1659-ben a katonák összehívták a hosszú parlament 1648-ban eltávolított és még élő képviselőit, majd 1660 márciusában e testület feloszlatta magát, hogy ki lehessen írni az új, katonai befolyásolástól mentes szabad választásokat. Az új választások eredményeként összeülő „parlamentet” gyűlésnek nevezték (mivel parlamentet csak a király hívhat össze), majd üzentek a száműzésben lévő, Hollandiában tartózkodó II. Károlynak, és formálisan is felkínálták neki apja trónját. Károly a brédai nyilatkozatban (2. sz. forrás) megígérte, hogy a parlamenttel együtt fog kormányozni, a királygyilkosok megbüntetését a parlament hatáskörébe utalta, ezen kívül mindenki számára általános amnesztiát ígért. A leendő uralkodó 1660. május 29-én érkezett Angliába, alattvalói őszinte öröme.

Visszaállították tehát a Stuart-dinasztia uralmát, a Lordok Házát és az anglikán államegyház tekintélyét. A restauráció visszatérést jelentett ahhoz az egyetlen államformához, a korlátozott monarchiához, melyet a társadalom elfogadott. A király hatalma alig csökkent valamit: továbbra is ő nevezte ki az egyházi és világi tisztviselőket, vétőjoga volt a törvényhozásban, egyes emberek esetében felfüggeszthette a törvények érvényességét, feloszlathatta a parlamentet, és ő irányította a kül- és hadügyeket egyaránt. Korábbi hatalmát mindössze annyiban korlátozták, hogy magántörvényszékeit (Csillag Kamara, Egyházi Főtörvényszék) nem állították vissza, az adókievetéshez a parlament hozzájárulására volt szüksége, az új hároméves törvény (1664) pedig már csak megengedő, nem kötelező jelleggel rendelkezett a parlament három évenkénti összehívásáról.

A monarchia visszatérésén örvendező alattvalók békés, nyugodt életét 1665-ben a nagy pestisjárvány, 1666-ban a londoni tűzvész zavarta meg, ez utóbbi okozásával a katolikusokat vádolták.(3. sz. forrás) A második angol-holland háború (1665-67) kudarcra a bűnbaknak tartott Clarendon kancellár menesztéséhez vezetett. A doveri szerződésben (1670) II. Károly és XIV. Lajos megállapodott, hogy a hollandok ellen ezentúl együtt harcolnak, a titkos záradékban pedig jelentős anyagi támogatás fejében Károly ígéretet tett Anglia rekatolizálására. E harmadik angol-holland háborút (1672-74) a közvélemény

nem támogatta, a parlament pedig elérte, hogy a nemrég kiadott türelmi rendeletét Károly visszavonja, Hollandiával pedig békét kössön.

Az anglikán egyház megerősítésének szándéka és a katolikusok elleni küzdelem törvényekben öltött testet. Az Eskütörvény (Test Act, 1673) előírta, hogy minden hivatalviselőnek anglikán szertartás szerint kell úrvacsorát vennie, az uralkodó egyházfőiségét elismerő hűségesküt kell tennie, és el kell utasítania az átlényegülés katolikus tanát. Mielőtt életbe lépett volna a törvény, Károly öccse, Jakab lemondott a flotta-főparancsnoki posztjáról, mely egyértelművé tette katolikus hitre való áttérését. Később a „pápista összeesküvés”(1678), mely valójában egy kitalált történet volt arról, hogy a jezsuiták Károly eltávolítását és öccsének trónra ültetését tervezik, országszerte hisztériát keltett, s a parlament elérte, hogy az Eskütörvény ismételt kiadásával (Test Act, 1678) a katolikusokat a parlamentből is kizárják. Bár a második Eskütörvény kivételt tett vele, a trónörökös Jakab yorki herceg gyakorló katolikus volta három évig (1679-1681) tartó ún. kizárási válságot (Exclusion Crisis) okozott, mely konfliktus során kezdett kikristályosodni a későbbi angol parlament két politikai pártja. A whigek (skót presbiteriánusok neve a polgárháború idején) a katolikusoknak a trónöröklésből való kizárását kívánták elérni, a toryk (katolikus ír banditát jelent eredetileg) azonban a királyok isteni jogát vallották, mely szerint a hatalom közvetlenül Istentől ered és a leszármazás alapján illeti meg az uralkodót, aki ettől a jogtól nem fosztható meg. A kizárási törekvés II. Károly ellenállása miatt elbukott, és a parlament feloszlatásához vezetett. A társadalom békét és nyugalmat kívánt, s félve az újabb polgárháborútól, inkább tudomásul vette az uralkodó akaratát. A monarchia megerősödve került ki az exklúziós válságból, melynek ékes bizonyítéka, hogy Jakab, bátyja halála után, 1685-ben békés körülmények között vehette át a hatalmat.

II. Jakab (1685-88) és a „dicsőséges forradalom” időszaka (1688-89)

II. Jakab (1685-88) a disszentereket (az anglikán egyházon kívül maradt protestánsok) és a katolikusokat kedvezményekben részesítő intézkedéseket foganatosított azáltal, hogy hatályon kívül helyezte a jogukat korlátozó törvényeket. Széleskörűen élt felmentő (dispensing power) és felfüggesztő (suspending power) hatalmával; előbbivel egyes személyeket mentesíthetett a hatályos jog alól, utóbbi egy adott törvény időleges hatályon kívül helyezését jelentette. A hadsereg tisztikarába katolikus személyeket nevezett ki, a parlament összetételét saját tetszése szerint állította össze, betiltotta a katolikusellenes prédikációkat, támogatta a katolikus irodalom kiadását, szembekerült London püspökével és az anglikán felsőoktatás szimbólumának tekintett oxfordi kollégiumok egyikének élére katolikus vezetőt nevezett ki. Intézkedései alattvalóinak egyre szélesebb körű ellenállását váltották ki, amelyeket az anglikán egyház elleni nyílt támadásnak tekintettek. Jakab nem akarta a protestantizmust kiirtani és katolikus vallást kizárólagossá tenni, mindössze biztosítani akarta mindenki számára a felnőtt korban való katolizálás lehetőségét (miként ő is felnőttként katolizált) és azt kívánta elérni, hogy a katolikusok szabadon, üldözés nélkül gyakorolhassák vallásukat és korlátozás nélkül vehessenek részt a politikai életben.

Trónra kerülésekor kedvezőtlen volt számára a nemzetközi helyzet: 1685-ben ugyanis XIV. Lajos visszavonta a nantes-i ediktumot, ami 1598 óta biztosította a francia protestánsok számára a szabad vallásgyakorlatot. A Franciaországból induló protestáns menekültáradat Angliában és Hollandiában rémtörténeteket terjesztett a katolikusokról, így Jakab katolikusokat támogató intézkedései igen rossz fényben tűntek fel alattvalói körében. Jakab próbálta figyelmen kívül hagyni, hogy a katolicizmus angliai pozícióinak erősítését a többségében anglikán vallású ország nem tolerálja. (Az angol összlakosság 1-2 %-a volt katolikus!) Személyének nem, csupán politikájának bukása volt elkerülhetetlen, sorsát az Eskütörvények alóli mentesítés és az azokat általános érvénnyel felfüggesztő Engedékenységi nyilatkozatok kiadása (Declaration of Indulgence, 1687, 1688) pecsételte meg. Mivel az anglikán egyházi hierarchia megtagadta ez utóbbi kihirdetését, a canterbury-i érsek hat püspökkel petíciót írt a királynak, kérve ezek visszavonását. Bár a király bebörtönöztette őket, a bíróság felmentő ítéletet hozott és szabadon bocsátották őket.

A katolikus restauráció veszélyét 1688 júniusában Jakab fiának (Jakab Edward) születése tetőzte be, akit katolikusnak kereszteltek. A katolikus dinasztia létrejöttének esélye egy táborban egyesítette a korábbi ellenfeleket, a whigeket és a torykat, akik közül hét protestáns politikus levelet írt Orániai Vilmosnak, Jakab vejének, hogy segítsen nekik meggyőzni királyukat politikájának megváltoztatásáról. (4. sz. forrás) A levélben nem volt szó arról, hogy Hollandia helytartója az angol trónra kerülhet, és arról sem, hogy Jakabot le kívánnák taszítani a trónról! Bár általános volt az elégedetlenség Jakab politikája iránt, e hét politikus semmiféle testületől nem kapott felhatalmazást Vilmos meghívására, tehát csakis önmagukat képviselték, s ezzel tulajdonképpen felségárulást követtek el.

Vilmos célja Angliának a franciaellenes koalícióba való bevonása volt, ennek érdekében és a meghívásnak eleget téve, 1688 novemberében hatalmas sereggel szállt partra Anglia délnyugati partjainál. Jakab sem tárgyalást, sem ütközetet nem vállalt Vilmostal és seregeivel, ehelyett menekülni próbált. Szökése csak másodsorra sikerült, miután kinyilvánította, hogy nem kívánja apja (I. Károly) szerepét eljátszani, s ezzel elhárította egy újabb polgárháború kitörésének esélyét. Távozása után a gyűlésen megjelent főnemesek egyetértettek abban, hogy Vilmost kérjék fel az ország irányítására. Bár Jakabnak, Jakab Edwardnak és Vilmos feleségének, Máriának is erősebb jogcíme volt az angol trónra, előbbi kettő katolikus volta összeegyeztethetetlen volt az angol állam érdekeivel, Mária pedig csak társuralkodó lehetett, mivel Vilmos kinyilvánította, hogy királynői felesége mellett nem kíván másodlagos (Prince Consort) szerepet betölteni. A gyűlés végül Vilmosnak és Máriának mint társuralkodóknak ajánlotta fel a trónt úgy, hogy a végrehajtó hatalmat csakis Vilmos gyakorolhatta kettejük nevében.

A gyűlés még a koronázás előtt megfogalmazta a Jogok nyilatkozatát (Declaration of Rights), amelyet bár felolvastak a leendő uralkodóknak, annak elfogadását nem szabták a trón elnyerésének feltételül. A dokumentumot koronázása után törvény erőre (Bill of Rights) emelte Vilmos, és bár sokáig az alkotmányos monarchia alapjait lerakó műnek tekintették, helyesebb konzervatív jelzővel illetnünk, mivel nem hozott alapvető változásokat az alkotmányban. (5. sz. forrás) Megőrző jellege abban nyilvánult meg, hogy összefoglalta az alattvalók által korábban is bírt jogokat és törvényellenesnek ítélte azoknak a királyi felségjog alapján, parlamenti hozzájárulás nélküli felfüggesztését vagy másként értelmezését, pl. az adókievetést vagy a békeidőben történő hadseregtartást. Újításként szerepelt a törvényben, hogy a katolikusokat kizárta a trónöröklésből, meghatározta a trónöröklés menetét, és ezentúl a király nem gyakorolhatta parlamenti jóváhagyás nélkül a törvényt felfüggesztő és annak hatálya alól egyeseket mentesítő korábbi jogát. A Bill of Rights önmagában nem tette Angliát alkotmányos monarchiává, csupán lehetőséget adott rá: a parlament intézménye a következő évtized háborúinak (pl.: a spanyol örökösödési háború) költségei miatt állandósult, s a királyi adósságállományra vállalt parlamenti garancia miatt az uralkodó és a parlament közti folyamatos együttműködés megszilárdult.

A „dicsőséges forradalom” (glorious revolution) néven ismert uralkodóváltás „forradalom” volta csakis a kortárs szóhasználat megértésével fogható fel helyesen. A 17. században ugyanis az angol revolution (a latin revolutio, körforgás jelentésű szóból származik) szó még nem a múlttal való gyökeres szakítást fejezte ki, hanem egy korábbi állapot helyreállítását. A dolgoknak a régi kerékvágásba való visszatérése ebben az esetben azt jelentette, hogy a király a parlamenttel együtt kormányoz és megvédi az anglikán egyházat. Bár Locke ez idő tájt publikálta a Két értekezés a polgári kormányzatról című művét, az általa kifejtett népszuverenitás-elmélet (lényege: a hatalom forrása a nép, az uralkodó pedig a nép megbízásából uralkodik) nem terjedhetett el általánosan, mivel ekkoriban még erős vallási beállítottság jellemezte a politikai gondolkodást. A korabeli közgondolkodás képviselőjének sokkal inkább tekinthető William Sherlock, aki a Gondviselés isteni jogalapjának nevezett elvet hangoztatta. Eszerint Isten, akitől a királyok hatalma származik, tetszése szerint emelhet trónra valakit vagy taszíthat le onnan: a törvényes uralkodónak, függetlenül a vérségi jogtól, az számít, aki a tényleges hatalmat birtokolja, mert ez az isteni Gondviselés kifejeződése. Vilmos tehát, aki hatalmát a közjót szem előtt tartva gyakorolta, az isteni Gondviselés által uralkodott, annak ellenére, hogy II. Jakabnak volt a vérségi elv szerint a legerősebb a trónra való jogigénye.

Összegzés

Anglia történetét vizsgálva kiderült, hogy a vallás ügye állandó, megoldatlan problémának számított a korszakban, mely megosztotta és destabilizálta a társadalmi viszonyokat. Bár VIII. Henrik (1509-47) szakítva Rómával, megteremtette az anglikán egyházat (1534), ez egy sajátos változatot képviselt a protestáns egyházak sorában. (Külsőségekben például igen hasonló maradt a katolikus egyházhoz, ezt még tovább erősítették az I. Károly bevezetett és említett változások.) A Stuartok országaiban a reformáció és az ellenreformáció során született minden irányzat megtalálható volt, s mivel a vallásháborúk Európájában a protestánsok ügye vesztésre állt, a gyanakvó angol és skót közvélemény számára a katolicizmussal való bármily kapcsolat elfogadhatatlannak számított. A Stuart uralkodók iránti ellenszenv, melyet az alattvalók jogainak megsértése, katolikus nővel való házasodásuk, és a „pápista” országokkal való diplomáciai-külpolitikai kapcsolatépítésük

váltott ki, konzerválta a katolikusoktól való félelmet, s mindezek jelentősen meghatározták a 17. századi történelem menetét. A század mindkét angol „forradalma” az ország rekatolizálásának megakadályozására és az alattvalók jogainak védelmére irányult, valamint nyilvánvalóvá tette, hogy a társadalom nem tűr el bizonyos dolgokat: a parlament hozzájárulása nélküli adóztatást, a helyi önkormányzatok ügyeibe való beavatkozást, az önkényes letartóztatást, valamint az anglikán vallás veszélyeztetését. A polgárháború ugyanakkor valóban felszínre hozott olyan követeléseket (pl. általános és egyenlő választójog), amelyek társadalmilag radikális nézeteket képviseltek, következésképp a korban elfogadhatatlanok voltak. Az, hogy a század végéig elhúzódott a végleges rendezés lehetősége, a polgárháború és az interregnum közeli, riasztó emlékével, valamint II. Károly és II. Jakab személyiségében rejlő különbségekkel magyarázható. Míg Károly tudomásul vette hatalmának korlátait, Jakab figyelmen kívül hagyva a nép akaratát, kísérletet tett a rekatolizáció ügyének előmozdítására, azonban a 17. század végére egyértelművé vált, hogy az ország érdekeivel ellentétes, ha az anglikán egyház fejeként is uralkodó angol király a katolikus egyház tagja.

Ajánlott irodalom:

Borus György: Az angol-holland forradalom háttére 1660-1690. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.

Hahner Péter: A régi rend alkonya, Egyetemes történet 1648-1815. Budapest, Panem Könyvkiadó, 2006. (vonatkozó részek)

Hahner Péter: A forradalom fogalmáról. Magyar Tudomány 2008/8., 920–927., <http://www.matud.iif.hu/08aug/02.html>

Kontler László: Az állam rejtelmek. Brit konzervativizmus és a politika korai újkorai nyelvei. Budapest, Atlantisz, 1997.

Kontler László: A konzervativizmus útján. Politikaelmélet és politizálás Angliában a XVII. század második felében. Medvetánc 1987/ 3-4., 19–56.

Kontler László: Politikaelmélet, dicsőséges forradalom és alkotmányos rendezés 1688-1689-ben. In Tanulmányok a XVI-XVII. századi egyetemes történelem köréből. Budapest, 1984, 84–113.

Pálffy Margit: A dicsőséges forradalom legitimálása a Gondviselés isteni jogalapja szerint. William Sherlock röpirata. Világtörténet, 2007/tavaszi-nyári, 68–88.

Poór János (szerk.): A kora újkor története, Budapest, Osiris Kiadó, 2009. (vonatkozó részek)

Szántó György Tibor: Anglikán reformáció, angol forradalom. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000.

Szántó György Tibor: Anglia története. h.n., Kozmosz Könyvek, 1986.

Idegen nyelvű szakirodalom:

Barry Coward: The Stuart Age, England, 1603-1714. Second Edition, London, New York, Longman, 1994.